د پښتو ادبياتو په وده کې د برښنايي او ټولنيزو رسنيو ونډه

تاج محمد رحيمي

۲۰۲۴ لمريز

د پښتو ادبياتو په وده کې د برېښنايي او ټولنيزو رسنيو ونډه

څېړونکی: پوهنمل تاج محمد رحيمي

لنډيز

برېښنايي يا ټولنيزې رسنۍ د نوي عصر او ټکنالوژۍ هغه مهمې وسيلې دي، چې په ډېره کمه موده کې يې د نړۍ پر هر ګوټ خپل سيوری غوړولی دی.د نړۍ په هره برخه کې مينه وال لري.دا ټکنالوژي په ډېر کم وخت کې د ډېرو خلکو د پام وړ وګرځېده. د برېښنايي رسنيو له لارې په لږه موده کې ډېر معلومات تر لاسه کېږي.د همدې برېښنايي او ټولنيزو رسنيو په مرسته په لکونو کتابونه، مقالې، ليکنې او معلومات خپرېږي او په لکونو لوستونکي او معلومات غوښتونکي ترې خپله برخه ګټه اخلي. پخوا چې برېښنايي رسنۍ نه وې، نو په ژوند کې پرمختګونه هم ډېر کم و. معلوماتو ته د خلکو لاس رسی په نشت حساب و. له نوې نړۍ څخه خلک ناخبره او ټکنالوژي يې نه پېژندله، خو چې په نړۍ د ټکنالوژۍ سيوری وشو او د خلکو غوښتنې زياتې شوې، نو ټکنالوژي هم پرمخ ولاړه. ويلی شو چې برېښنايي رسنيو او په ځانګړې ډول ټولنيزو رسنيو د ادب په وده کې مهم رول لوبولی او اوس يې هم لوبوي. په برېښنايي رسنيو کې اسلامي،فرهنګي، ادبي ،ټولنيزې،سياسي او د ژوند نورو برخو پورې تړلي ټول موضوعات راټول او خلکو ته وړاندې کېږي.

سريزه

کله چې نړۍ د پرمختګ په لور ګامونه پورته کول پيل کړل، هره ورځ نوي پرمختګونو ته مخه خلاصه شوه. که له چاپي رسنيو راتېر شو، چې د ادب په وده کې يې څومره رول لوبولی، نو خبره برېښنايي رسنيو ته راځي او د چاپي رسنيو پر نسبت برېښنايي رسنيو ادب ته ډېر څه ورکړل. د راډيو يا غږيزه رسنۍ منځ ته راتګ سره ، د خلکو تنده دومره زياته شوه، چې په ډېر کم وخت کې يې ډېر څه ترې واورېدل. راډيويي تمثيلونه، ډرامې، ادبي او فرهنګي خپرونې او شعرونه يې د نړۍ لرې پرتو سيمو ته ورسول،دا هغه وخت وو، چې لا راډيو عامه شوې نه وه او په افغانستان کې يوازې يوه راډيوه وه، چې هغه هم د دولت ملکيت و، خو په يويشتمه پيړۍ کې د غږيزو رسنيو بار دومره درونډ شو، چې په هر ولايت کې په لسګونو راډيوګانې جوړې شوې، چې په ولايتونو کې کلي په کلي يې غږ بدرګه شو. محلي راډيوګانو ديني او ټولنيزو خپرونو ترڅنګ ادبي، فرهنګي او شعري خپرونو ته زياته مخه کړه. ناولونه، لنډې کيسې، ډرامې، تمثيلونه، ادبي ټوټې، شعرونه او نورو ادبي موادو خپرولو کې يې پوره ونډه واخيسته. د همدې راډيويي خپرونو په مرسته په لرې پرتو سيمو کې ځوان نسل هم ادب ته مخه کړه او هم يې زده کړو يا تحصيل ته.

د ټکنالوژۍ او برېښنايي رسنيو په ځغل کې نور پرمختګ وشو، انځوريزې رسنۍ يا تلويزون ميدان ته راکوز شو، هغه څه چې راډيو په غږونو کې خپرولي، د تلويزون پرمټ د غږ ترڅنګ په انځورونو کې هم خپاره شول.ډرامې، سريالونه، فلمونه، ديني او ادبي خپرونې، د کتابونو د لوست پر ارزښت، د ادبي کتابونو په اړه د خلکو سره مرکې او د ادب له تير بهير او فرهنګ څخه د خلکو خبرولو په لړ، کې نور پرمختګ وشو او د لرو پرتو سيمو خلک يې د نړۍ له هر تحول څخه خبر کړل، خو خلکو په دې هم بسنه ونکړه، د برېښنايي رسنيو د پرمختګ په لړ کې، ډېرې ټولنيزې رسنۍ لکه: فيسبوک، يوټيوب، انسټګرام، ټيلګرام، ټک ټاک، ټويټر، چټ جي پي ټي،سپيس، وی لاګونه.... او نور ډېر پرمختګونه وشو او پر نړۍ يې خپلې وزرې داسې خپرې کړې، لکه باز چې يې په خپل ښکار غوړوي. ټوله نړۍ يې تسخير کړه، نوي پرمختګونو ته يې لاره هواره کړه. د همدې ټولنيزو برېښنايي رسنيو پر مټ ځوان نسل ته د پرمختګ لاره هواره شوه، د ادب په برخه کې د خپرېدو تيزوالی راغی، ادبي بحثونه، بنډارونه او فرهنګي غونډې په انلاين يا برېښنايي بڼو پيل شوې او له ادب څخه او په ځانګړې ډول د پښتو ادب څخه نړۍ کې خلک خبر شول، ادب ته يې وده ورکړه.

برېښنايي يا ټولنيزې رسنۍ د نوي عصر لپاره نوې وسيله ده،د دې لارې د نړۍ په هر ګوډ کې د هرې ټولنې او فرهنګ خلک وړې او لويې ليکنې، وړې تمثيلي ويډوګانې، ادبي او فرهنګي معلومات خپروي.

کله،چي ژوند پرمختګ کوي،نړۍ ورسره پرمخ ځي او خلک له نويو شيانو سره مخ کېږي،چي يوه ښه بېلګه يي برښنايي او ټولنيزې رسنۍ دي، چي د ژوند هره برخه په کې رانغاړل کېږي.ډېرې تنکي ځوانان په دې برخه کې کار کوي.پښتو ادب ته يې دا ګټه ده،چي د دې لارې د ليکنو او ويډيوګانو، تمثيلي ټوټې او نور غوره ادبي موضـــوعات په خپله لمن کې رانغاړي. د پښتني کلتور او فرهنګ هر شکل او فورم رانغاړي او ثبت پاتې کېږي.دې نوې عصري وسايلو په ادب خپلې مثبتې او منفي اغېزې هم کړي،ځيني ځوانان يې په مثبته توګه کاروي او ټولنې ته يې ګټه وي،خو ځيني داســي ځوانان او پيغلې شــته،چي د همدې لارې د نورو ســـپکاوی او توهين کوي او خلکو ته کنزلې او بدې ردې وايي،چي دا يې منفي اغيز دی. ددې لامل دا دی،چي څوک نشته،چي برښنايي يا ټولنيزې رسنۍ په سمه توګه کنترول او مديريت کړي، نو ويلی شو، چي د برښنايي او په ځانګړې توګه ټولنيزو رسنيو د ادب د ودې په برخه کې ډېر مهم رول لوبولی او لا يې هم په وده کې ونډه اخلي.

کليدي کلمات: برښنايي، ټولنيزې، ادبيات، ټکنالوژي، فيسبوک، يوټيوب، ټويټر

د څېړنې اهميت او مبرميت:

د دې څېړنې اهميت او مبرميت په دې کې دی،چي په دې موضوع تر اوسه په منظم ډول چا کار نه دی کړی.دا په زړه پورې موضـوع ده.په دې څېړنه کې د برښـنايي او ټولنيزو رسـنيو په رامنځ ته کېدو،د ځوانانو ونډه او پر ادب او ټولنه يې اغېزې ،دا ټول موضوعات په کې څېړل شوي دي.د دې موضوع بل اهميت دا دی،چي په راتلونکي کې به ځوانان وکولی شي له ټولنيزو او برښنايي رسنيو څخه سمه او مثبته ګټه واخلي او له ناوړه اغېزو به يې په امان کې وي.

د څېړنې موخې.

د دې څېړنې موخې دا دي،چي څنګه کولی شــو د برښــنايي او ټولنيزو رســنيو له پرمختګ څخه خپله ټولنه خبره کړو او په سمه کارونه يې پوهه کړو. هغه کليوالي او ولسي ادب،چي د ورکېدو په حال کې دی،د همدې وسيلو په مرسته ثبت او خپاره کړو،څو نور په نړۍ کې ترې نورخلک هم خبر شـــي.بله موخه يې دا ده،چي په دې برخه کې نور ډېر کار ته اړتيا ده،چي په راتلونکي کې وکولی شو له همدې لارې پښتو ادب ته ډېر نوي شيان ورداخل کړو.

د څېړنې پوښتنې:

- کومې رسنۍ برښنايي دي؟
- ايا برښنايي او ټولنيزې رسنۍ د ادب په وده کې رول لري ؟
- د برښنايي او ټولنيزو رسنيو د رامنځ ته کيدو اړتيا څه ده؟

د څېړنې ميتود او کړنلاره: د دې ليکنې بنه ويډيويي،انټرنيټي او کتابتوني ده. د تشريحي، توضيحي او تحليلي ميتود څخه کار اخيستل شوی دی.

د برښنايي او الکترونکي رسنيو پېژندنه

د موضوع په دغه برخه کې به لومړی د برښنايي او ټولنيزو رسنيو لنډه پېژنده وکړو،چې کوم ډول رسنيو ته برښنايي او ټولنيزې رسنۍ ويلی شو.

د برښنايي رسنيو پيژندنه:

هره هغه رسني يا وسيله چې د برښنايي اړيکو په پروسه کې کارول کيږي لکه: راډيو، تلويزون، تيليفون، فيسبوک، ټک ټاک، يوټيوب، انسټګرام، ټيلګرام.... او داسې نورې وسيلې برښنايي او ټولنيزې رسنۍ بلل کيږي. برښنايي رسنۍ د برښنايي څپو پر مرسته اوريدونکو او لوستونکو ته معلومات رسوي. بريښنايي ټولنيزې رسنۍ دوه‌اړخيزه ټېکنالوژي ده، چې د مجازي ټولنو او شبکو له لارې د معلوماتو، نظرونو، ذوقونو او خوښو او د بيان نورو ډولونو رامنځته کولو او شريکولو لپاره اسانتياوې برابروي.

د ټولنيزو يا برښنايي رسنيو کارن يا کارکوونکي خپل معلومات، پوستونه، تبصرې، برښنايي انځورونه او ويډيوګانې او نور مواد په انلاين بڼه چمتو او خپروي.(۶)

کاروونکي معمولا د ټولنيزو رسنيو خدمتونو ته د اېنټرنېټي اپليکېشنونو له لارې يا د ډانلوډ خدمتونو له لارې چې د دوی ګرځنده وسيلو (لکه ځيرکو موبايلونو او ټبلېټونو ته) په ټولنيزو رسنيو کې د فعاليت زمينه برابروي. کله چې کاروونکي له دغو برېښنايي خدمتونو سره مخ کېږي، ګټه ترې اخلي او د نورو پرمختګونو په اړه فکر کوي.

دغه راز، برښنايي يا ټولنيزې رسنۍ د خاطراتو او يادونو د مستندولو، د بېلابېلو څېزونو د زده کړې او سپړنې، ځان مشهورولو(advertise oneself) ، او د بلاګونو، غږيزو فايلونو، ويډيوګانو، او د ګېمونو اړوند سايټونو د جوړولو له لارې د نظرياتو له پراختيا سره د ملګرتياوو جوړولو لپاره کارېږي(۸)

د برښنايي او ټولنيزو رسنيو ځينې خورا مشهور وېبسايټونه چې تر ۱۰۰ مېليونه زيات راجستر شوي کاروونکي يا کارنان لري، عبارت دي له: (راډيو او ډولونه يې ، تلويزون او ډولونه يې فيسبوک، مسنجر، ټيک ټاک، وي چټ، انسټاګرام،کيوزون، ويبو، ټويټر، ټمبلر، بايدوتيبا، لينکډ اين، چټ جي پي ټي، يوټيوب، کيو کيو، کورا، ټېلګرام، وټسپ، سېګنل، لاين، سنپ چټ، پينټرسټ،وايبرو ريډيټ، ډای سکورډ، وي کی، مايکروسافټ ټيمز...) او ګڼ شمېر نور برښنايي او ټولنيزې رسنۍ شته چې د ادب د ودې په برخه کې مهم رول لوبوي.

د انټرنيټ د ډرامتيکي پراختيا له کبله، ډيجيټل رسنۍ يا ډيجيټل بيانات (digital rhetoric) د يوه کلتور د استازيتوب يا پېژندلو لپاره کارېدای شي. دا څېرل چې بيانات (rhetoric) څه ډول په ډيجيټل چاپېريال کې ځای پر ځای دي، د ډېرې پوهانو لپاره د څېړنو يو نوی او مهم بهير ګرځېدلی(۴)

د ځينو برښنايي رسنيو لنډه پيژندنه

د بحث د ښه وضاحت لپاره به دلته د ځينو برښنايي او ټولنيزو رسنيو لنډې پېژندنې او که اړينه وه په هره برخه کې به يې د ادبي ودې او پرمختګ په اړه هم بحث وکړو، چې دا برښنايي او ټولنيزې رسنۍ په لاندې ډول دي.

۱: راډيو: راډيو يوه مخابراتي ټکنالوژي ده، چې د راډيويي څپو په کارولو سره په اوږد واټن کې د آډيو سيګنالونو لېږد کوي.راډيو د غږ څپې په برښنايي سيګنالونو بدلوي او تر خلکو يې رسوي.راډيو له سلو کالو راپدې خوا د ساتيری، خبرونو خپرولو، موسيقی، ادب او هنري برخو د لېږد وسيله ده.د راډيو دوديز شکل اوس په برښنايي يا ټکنالوژۍ بدل شوی چې ځنې ډولونه لري لکه:سپوږمکۍ راډيو او انټرنيټي راډيوګانې.راډيو په برښنايي رسنيو کې يوه اغيز ناکه وسيله ده چې د غږونو پر مټ د ادب ترڅنګ د ژوند د هرې برخې معلومات خلکو ته رسوي.

د راډيو د خپريدو ساحې پراخه دي او په هر ځای کې لکه په (موټر، کور، حجره، لوړه او ژوره) کې د اوريدو وړ ده.راډيو د غږيز سيستم له لارې خپرونې وړاندې کوي. (۱ : ۱۱۵)

تلویزون (TV) : تلویزون الکترونیکي یا برېښنايي انځوریزه رسنۍ ده، چې له دې لارې د غږونو ترڅنګ انځورونه هم تر لیدونکو رسېږي.تلویزون په متحرکو ویډیوګانو تکیه کوي.د تلویزون په منځ ته راتګ سره د راډیو اوریدونکي کم شول او اکثره خلکو تلویزونو ته مخه کړه. دا انځوریزه برېښنايي رسنۍ د خلکو د پام وړ وګرځېده.
تلویزون چې یوه برېښنايي ټولنیزه رسنۍ ده له خپل اصلي حالت څخه بدله شوه او د انټرنېټ جال ته ورداخله شوه، چې له دې سره یې نور هم پرمختګ وکړ.په اوس وخت کې د تلویزون مختلف ډولونه دي لکه : انټرنېټي تلویزون (IPTV)، چې د انټرنېټ په مرسته د نړۍ په هر ګوټ کې لیدونکي لري.بل ډول یې ویب تلویزون (web Tv) دی چې د یوټیوب په څېر په ویډیو شریکولو سایټونو کې اکاونټونه ورته پرانستل کېږي یا هم خپله ویب پاڼه ورته جوړېږي، چې د دې ډول تلویزون اغیز هم زیات دی.بل ډول یې ځیرک تلویزون (smart tv) دی چې د ټکنالوژۍ او تلویزوني خپرونو په پراخیدو سره د تلویزونو بڼې هم بدلې شوې.چې سمارټ ټي وي یا دریم بعدي تلویزونه هم رامنځ ته شول، چې دا هم د ټکنالوژۍ او برېښنايي رسنیو لپاره ښه زیرى دی. (۲: ۱۸۶)

یوټیوب (You Tube) : داسې یوه انټرنېټي پاڼه ده چې د هغه له لارې د ویډیو مینه وال کولای شي سینمايي فلمونه، ډرامې او یا هم پخپل لاس ترتیب شوي لنډ بصري کلیپونه په وړیا توګه وګوري او له خپلو دوستانو سره یې شریکې کړي. دغه سایټ د ۲۰۰۵ کال د فبرورۍ په ۱۴مه د دریو ځوانانو لخوا چې یې یو د بنګله دیش جاوید کریم وو، د کالیفورنیا د سان برنو په ښار کې د انټرنېټ له لارې رامنځته کړ، چې بیا یو کال وروسته یې د څه باندې یونیم ملیاردو ډالرو په بیه د ګوګل په نړیواله شبکه وپلورله. یوټیوب تقریبا د نړۍ په ۷۶ ژبو خپروني کوي، نژدې یونیم زر تنه کارکوونکي لري او هره ورځ له یو ملیارد څخه زیات لیدونکي لري. (۲)

فیسبوک (Facebook) : دغه انټرنېټي ویبپاڼه چې د مارک زوکربرګ او د هغه د دریو تنو همکارانو لخوا په ۲۰۰۴ م کې رامنځ ته شو، نن د نړۍ په کچه د ټولنیزو رسنیو د پېټکي شمله ګڼل کېږي. په پیل کې یواځې د هارورډ د پوهنتون د محصلینو د درسي اړتیاوو د پوره کولو لپاره ډیزاین شوی وه، خو ورو ورو یې نورو پوهنتونونو ته هم لاره پیدا کړه. ولې له شمالي کوریا پرته، نن د نړۍ په هره هغه سیمه کې چې انټرنېټ موجود وي، هلته به د فیسبوک مینه وال او کاروونکي په سترګو کېږي. مرکزي دفتر یې د کالیفورنیا په سانفرانسیسکو کې موقعیت لري او د رسمي او قراردادي مامورینو شمیر یې له شلو زروڅخه اوړي. په فیسبوک کې هر ډول لیکني او بحثونه ترسره کېږي، چې له همدې لارې یې د ادب په وده کې مهم رول لوبولی دی.(۲)

ټویټر (Twitter) : د ټولنیزو رسنیو له مهمو څانګو څخه ګڼل کېږي چې د ۲۰۰۶ کال د مارچ په میاشت کې د سان فرانسیسکو په ښار کې د جک ډورسي او د هغه د درې تنو همکارانو په مټ د انټرنېټ له لارې خپل فعالیت پیل او په ډېر لږ وخت کې یې د مینه والو شمیر له دوه سوه ملیونه څخه واوښت. نن په ۲۵ هیوادونو کې څانګې لري او ټول هغه معلومات یا پیغامونه چې د ټکو شمیر یې له ۲۸۰ څخه زیات نشي، په وړیا ډول خپروي. ټویټر یو له هغو مهمو رسنیو څخه ده چې د نړۍ ځواکمن سیاسي مشران او هنري څېرې د هغه له لارې خپلې پالیسۍ او پرمختګونه اعلانوي. (۲)

لنکډ ان (LinkedIn) : بله ټولنیزه رسنۍ ده چې د مایکروسافټ لخوا ۲۰۰۳ کال کې په کالیفورنیا کې رامنځ ته شو. معمولا تعلیم یافته او مسلکي خلک خپلې کاري سابقې، سوانح او د خپل شخصیت ځنې ځانګړتیاوې له سترو کمپنیو سره شریکوي ترڅو د مسلکي مهارتونو په چوکاټ کې د ځان لپاره مناسب کار پیدا کړي. د نړۍ۵۹۰ ملیونه خلک یې استعمالوي چې یواځې ۱۵۴ ملیونه یې امریکایان دي. (۲)

انسټګرام(Instagram) : د ۲۰۱۰ کال په اکتوبر کې د فیسبوک لخوا دوه تنه تکړه انجنیران وګمارل شول، چې دهوښیار ټلیفون له لارې دعکسونو او ویډیوګانو د شریکولو او خپرولو یوه نوې ویبپاڼه جوړه کړي. په لږ وخت کې دغه سیستم جوړ

او په تیرو اتو کلونو کې ددی رسنۍ له لارې د استول شوو انځورونو مجموعي شمیر له یو ملیاردو څخه اوښتی او هره ورځ نژدی ۱۱۰ ملیونه ګډون وال یو بل ته شخصي انځورونه او لنډ فلمونه استوي.

پینټرسټ (Pinterest) : دا انځوریزه رسنۍ د یوې خیالی لوحې په ډول ډیزاین شوې چې مینه وال یې پخپلو منځنو کې تصویرونه او ویډیوګاني شریکوي، خو شرط یې دادی چې ګډون وال باید ځان مخکې له مخکې ثبت او غړیتوب ولري. دا ویبپاڼه له ۲۰۱۰ کال راپدیخوا په کالیفورنیا کې فعالیت لري، هره ورځ په متوسط ډول یو اعشاریه دری ملیونه خلک ورته سر ورښکاره کوي، چې په حیرانیتا سره اویا سلنه یې میرمنې او دیرش سلنه یې سړي دي. (۳)

سناپ چیټ (Snapchat) : اوه کاله وړاندی د سانفرانسیسکو د سیمي د سټینفرډ د پوهنتون دري تنو محصلینو دغه ویبپاڼه جوړه او په ډیر لږ وخت کې یی په مفته توګه د انټرنیټ له لارې د نړی په ۲۲ ژبو خپلې غزونې وکړې. دغه پروګرام دوه ځانګړتیاوې لري، لمړی دا چې د پیغام ترلاسه کوونکي یې د لیدلو او ملاحظه کولو لپاره یواځې شپیته ثانیې وخت لري او بیا په اتومات ډول ګل یا له صحنې پټیږي او بله یی دا چې دا سایټ همیشه ژیړ رنګ استعمالوي.

فلیکر (Flicker) : د انټرنیټ له لارې د ګډو انځورونو، ویډیوګانو او تصویري پیغامونو پروګرام او ویبپاڼه ده، چې ازمیښتي دوره یی په ۲۰۰۴ کې د کاناډا په وینکوور او په منظم ډول فعالیت یی بیا د ۲۰۰۸ کال په مارچ کې د سانفرانسیسکو په ښار کې پیل کړ. نن د دی سایټ په ارشیف کې څه باندی پنځه ملیارده عکسونه او لنډې ویډیوګانې خوندي او په لږه موده کې یی د نړی سور او ساره سره وترل. ولې باید وویل شي، چې یواځې د ځیرک ټلیفون، بلاک بیري او وینډوز له لارې ورڅخه ګټه اخیستل کیږي.(۷)

ټیک ټاک

ټیک ټاک یو اپلیکشن دی،چې په هغې کې کارکوونکي کولای شي وړې وړې ویډیو ګانې جوړې کړي او په مجازي نړۍ کې یې خپلو مینوالو ته ورسوي .په ټیک ټاک کې تر ډېره د پخلي،نڅا،ټوکې ټکالو او یا هم د ورځنې ژوند ځینې وړې صحنې ویډیو کېږي.لومړی یادې ویډیوګانې ثبت یا ریکارډ کېږي او بیا وروسته ورسره ساز یا موزیک ورزیاتېږي. د ټیک ټاک کارکوونکي دانستاګرام په څېر کولای شي لایک او کومنټ واخلي.د یادونې وړ ده،چې د ټیک ټاک اپلیکیشن په چین کې جوړ او په نړۍ راج کوي.

په اوس وخت کې ټیک ټاک د نړۍ تر ټولو خوښوونکي برنامه یا پروګرام دی.د انټرنیټ په نړۍ کې یې د ډېرو خلکو پام ځانته راګرځولی دی.ټیک ټاک تر دې دمه په امریکا کې ۸۰ اتیا ملیونه او په ټوله نړۍ کې ۸۰۰ اته سوه میلونه ډېر کارکوونکي او مینه وال لري.دا په داسې حال کې ده،چې په دې شماره کې د چین زیاتره وګړي نه دي شامل.د (Sensor Tower) شرکت د معلوماتو له مخې د ټیک ټاک اپلیکشن په ۲۰۱۸ م کې د۲۰۱۷ م کال په پرتله درې برابره شوی دی.د ټیک ټاک برنامه په ۲۰۱۶م کال کې په فعالیت پیل وکړ،چې د انستاګرام او اسنپ چټ په پرتله یې د نړۍ وال بازار تبلیغاتي برخې پام هم ځانته را اړولی دی.همدا لامل دی،چې د نړۍ د ډېرو مشهورو فعالانو او ټولنیزو مشهورو څهرو لکه جیک پاول،جیمي فالن او ټوني هاوک پام یې ځانته اړولی او دوی هم د ټیک ټاک مینه وال شوي دي.د Apptopia شرکت د راپور له مخې ټیک ټاک په ۲۰۱۸م کال کې له فیسبوک،یوټیوب،اسنپ چټ او انستاګرام څخه ډېر زیات ډاونلوډ شوی دی.په ۲۰۱۸م کال د اګست په میاشت کې (بایټ دنس) چې د ټیک ټاک د شرکت جوړونکی دی د (Musical.ly) په نوم یو پروګرام یا برنامه چې په ۲۰۱۷م کال کې یې پیرلې وه په ټیک ټاک ورګډه (مدغمه) کړه.همدا لامل وو،چې ټیک ټاک په امریکا او ټوله نړۍ کې د خلکو د پام وړ وګرځېدو.(۵)

پښتو ادب ته د ټیک ټاک ګټه:

که څه هم مونږ مخکې په دې بحث وکړ،چې ټیک ټاک د ځوانانو دخوښیو یوه وسیله ده او په ټولنه کې ترې ډېرې ځوانان خپل ذوق خړوبوي.همدارنګه د پیسو او مارکیټ وسیله هم ده ځکه چې ډېر ځوانان د همدې لارې ډېرې پیسې ګټي او همدې ته یې کار ویلی دی.د دې ټولو خبرو سربیره پښتو ادب ته یې ګټه دا ده،چې په ډېرو کمو خبرو کې د طنز په ژبه یو انسان کولی شي خپله خبره زرګونو کسانو ته ورسوي.پخوا به طنز یا په کتاب کې ولیکل شو او همداسې به پاتې شو او یا به کله کله د سټیج په سر د څو کسانو په مخ کې یو څوک ودریده او خپلې خبرې به یې ورته واورولې،خو اوس د ټیک ټاک په مرسته هر څوک،هر چا ته خپله خبره او نیوکه په ډېرې اسانۍ سره کولی شي.همدارنګه پښتو ادب ته یې بله ګټه دا ده،چې لکه د ډرامې،تمثیلي ټوټې او نورو ژانرونو په څېر دا برخه هم مخ په غوړیدو ده او په څو ثانیو کې د مطلب خبره خپل مخاطب ته رسیږي.همدارنګه د ټولنې منفي او مثبتې خواوې هم په کې اصلاح کېږي.بله ګټه چې پښتو ادب او ژبې ته یې رسوي هغه دا ده،چې په نثر او نظم دواړو کې دا برخه غني ده،ژبه یې ډېره ساده،روانه او عام فهمه ده.هر څوک کولی شي تر خپلې سویې ترې برداشت واخلي.که په ټوله کې خبره راټوله کړو،د دې نوي اپلیکشن په رامنځ ته کېدو سره هم په ځوانانو کې تحول رامنځ ته شوی او هم یې پښتو ژبې ته په یو ډول نه یو ډول ګټه رسیږي،ځکه،چې دا ویډیو ګانې په ټوله نړۍ کې خپریږي او هغه خلک چې پښتو نه پېژني هم ترې خبرېږي.د ټیک ټاک ځینې نورې بېلګې هم وړاندې کوو.

چټ جي پي ټي روباټ: چټ جي پي ټي د برښنایي رسنیو په برخه کې د یو روباټ په څېر کار کوي. دا روباټ د نورو په څېر نه دی، چې د لاسونو او پښو په مرسته خدمات وړاندې کړي بلکې د یو سافټویر په څېر خپل خدمات وړاندې کوي. چټ جي پي ټي د مصنوعي زیرکتیا یو موډل دی، چې کولی شي د یوه انسان په څېر خبرې اترې وکړي. یا د چټ کوونکي روبوټ نوم هم ورکولی شو، ځکه چې د انسانانو سره د پیغام بدلولو او چټ کولو توان هم لري.(Open Al) شرکت په ۲۰۲۲م کې دغه روبوټ طرحه او د همدې کال په نومبر میاشت کې ټولنې ته د خدمت لپاره وړاندې کړ. د چټ جي پي ټي ښه والی په دې کې دی، چې علمي او زده کړییز معلومات یې زیات دي. د علم په هره برخه کې وغواړي معلومات تر لاسه کړي، نو دا روبوټ درسره د معلوماتو په شریکولو کې مرسته کولی شي.د دغه اپلیکشن یا سافټویر په مرسته ادب ته زیاته پاملرنه شوې او د ادب په اړه ډېر معلومات وړاندې کوي. که له چټ جي پي ټي څخه هر ډول پوښتنه وشي خپله ځواب درکوي. دې ته ورته نور ډېر مصنوعي ځیرکتیاوې شته چې د ادب په وده کې مهم رول لوبوي.(۱۱)

پر پښتو ادبیاتو د برښنایي او ټولنیزو رسنیو اغېز

په ۲۰۰۰م کال کې د حامد کرزي د اداري پرمهال افغان رسنیو چټکه وده، تجربه کړه او په ټول هېواد کې په لسګونو تلویزیوني چینلونه تاسیس شول. په دغه تلویزیوني چینلونو کې، ژوندون، طلوع، د آریانا تلویزیوني شبکې، لمر، شمشاد او دولتي ملي راډیو تلویزیون شامل و. له دې سره څه باندې ۲۰۰ راډیویي چینلونه هم رامنځته شول، چې تر ۲۰۱۹ زکال پورې په افغانستان کې د رسنیزو بنسټونو شمېر له ۱۸۰۰ څخه واوښت. ټولو رسنیو د افغانستان د نوو قوانینو په چوکاټ کې وده وکړه، په داسې حال چې د خبریالانو ترمنځ د ځان سانسور کولو چارې شتون درلود. افرادو ته د سپکاوي او همدارنګه د اسلامي اصولو پر خلاف د مطالبو نشرولو لپاره جزا شتون درلود.(۱۰)

په افغانستان کې په برښنایي او ټولنیزو رسنیو باندې د څار مسئولیت د اطلاعاتو او کلتور وزارت پر غاړه دی چې د دغه رسنیو په ډله کې راډیویي او تلویزیوني شبکې، ډیجېټل رسنۍ او چاپي رسنۍ شاملېږي. برښنایي رسنۍ تر ډېره پورې په پښتو او دري ژبو چې د افغانستان رسمي ژبې دي، خپروني لري. په ۲۰۱۹ زکال کې راپور ورکړل شو، چې په افغانستان کې څه باندې ۱۰۷ تلویزیوني شبکې، ۲۸۴ راډیویي شبکې، له زرو زیاتې چاپي رسنۍ او څه باندې ۱۸۰۰ پرلیکه یا انلاین رسنیز بنسټونه موجود دي. ورته مهال د فیس بوک، انسټاګرام، ټویټر، ټیک ټاک، یوټیوب او نورو آنلاین سیسټمونو په مرسته د ډیجټل رسنیو شمېر مخ پر ډېرېدو دي. دا چې افغانستان یو اسلامي هېواد دی، نو حتماً به په ځینو برښنایي او ټولنیزو رسنیو ځینې محدودیتونه وضع کېږي، تر څو د هغو خپرونو مخه ونیسي،چې د هېواد او اسلامي حدودو سره په ټکر

کې وي. چې له ۲۰۲۱م کال راهسې په برښنايي او ټولنيزو رسنيو دا ډول بنديزونه لرېدلي،چې د هېواد د ملي ګټو او اسلامي ارزښتونو سره په ټکر خپروني خپرې نه کړي، که څه هم د ټولنيزو رسنيو محدودول مشکل کار دی.

د افغانســتان لومړنی تلويزيوني شــبکه په ۱۹۷۰مه لســيزه کې د جاپان په مالي مرســتي په کابل کې جوړه شــوه. دغه مهال مطبوعاتو په خپلو ليکنو او څرګندونو کې له دولت څخه خپلواکي لرله، خو لاربشــوونه ورته شــوې وه چې حکومتي ګټو، مشروطه سلطنت، اسلام او عامه نظم ته په خپلو خپرونو کې پام ولري. په داسې حال کې چې په افغانستان کې خبريالی له ۱۹۵۰مې لسيزې څخه تر ۱۹۷۰مې لسيزې وده وکړه، خو چارې يې لا هم محدودې وې. (۹)

رســنی چې په ټولنه کې د ټولنې په ســياســي، اقتصــادي، امنيتي، ټولنيزو اړيکو، ادب، فرهنګ، کلتور او ژبې په غوړېدا، پرمختګ او وده کې مرســته کوي. د پښــتو ژبې ادب هم ترې بې اغېزه نه دی. په تېره يوه نيمه لســيزه کې پر ادب د رســنيو اغېز خورا جوت او په ډاګه دی، راډيو، ټلوېزيون، يوټيوب، فيســبوک، ټويټر... او دې ته ورته نورو برښــنايي او ټولنيزو رسنيو د ادب د غوړېدا لپاره هغه څه وکړل، چې زه يې پښتو ادب کې انقلاب بولم.

که وکتل شــي، نو په اوس وخت کې ډېرى ژباړې کېږي. د نورو ژبو څخه پښــتو ژبې ته، يا له پښــتو څخه نورو ژبو ته، په دې ژباړو کې د رســنيو لويه ونډه ده. يو ژباړونکی کتاب د ويب ســايټ او برېښــنايي کتابتون په مرســته پيدا کوي او خپل کمپيوټر ته يې ښکته کوي، وروسته يې لولي او ژباړي يې، همدا ژباړه د کتاب په بڼه بېرته ټولنې ته وړاندې کوي او ادب ته يوه زياتونه کوي. دغه راز راډيو ګانو هم پر ادب ژور اغيز کړی، د تېرو څو کلونو راهيســـې نږدې هره راډيو کې ادبي خپروني شته، چې ليکوال، شاعران، ژبپوهان او اديبان پکې مېلمانه کېږي او خپلې تجربې تر اورېدونکو رسوي.

ښــه بېلګه يې د ازادۍ راډيو (ازادی راډيويي مجله) ده، چې استاد اسدالله غضــنفر مخته وړله، بيا ښــه شــاعر ومان نيازي او اوس اوس يې نور همکاران جوړوي. له يادې خپرونې ډېرى اديبانو او ليکوالانو ګټه اخستې يا يې اخلي. ځکه دا خپرونه لکه د ادبياتو پوهنځی، داسې مسايل پکې مطرح کېدل، چې لويو لويو ليکوالو ته مهم وو او هم نويو اديبانو ته د روزنې يو ادرس و. د دې ترڅنګ د بي بي ســي راډيو (پېلوزې) ادبي پروګرام چې ښــاغلي مصــطفی ســالک مخته وړله. هم يې د ادب په غوړېدا کې لويه ونډه لرله او هم د لويو لويو ليکوالو له تجربو خبر شولو او دا دی اوس د دې جوګه يو چې يو څه وليکو. يا د بي بي ســي راډيو د نوي کور او نوي ژوند ډرامه چې د ادب برخه ده، ډېره په زړه پورې ده او د افغانســتان د حالاتو او کليوالي ژوند سره برابره پر مخ ځي.

دغه راز مجلو کې ادب ته ګڼې ليکنې خپرې شوې، تحقيقات وشول، د منځنۍ دورې ځينو شاعرانو لکه خوشال خټک او يو شمېر نورو باندې څېړنې وشوې چې په راډيويي ادبي مجلو او خپرونو کې بيا بيا خپرې شوې. د پورته خپرونو ترڅنګ په محلي کچه هم راډيوګانو د ادب په وده کې ونډه درلوده، لکه په ننګرهار کې مرام راډيو، شرق، ملي، انعکاس او صفا راډيو، دا هغه راډيوګانې دي چې د پښـــتو ادب لپاره يې ډېرې ادبي خپرونې وړاندې کړي، په نورو ډېرو ولايتونو کې دې ته ورته راډيوې ګانې او په هغوی کې ادبي خپرونې وړاندې شوې دي.

ټلوېزيونو کې ګڼې ادبي خپرونې ثبت شـوي، ځينې خپرونې د ادب په اړه چمتو شـوي، دغه راز لوی لوی ليکوال دا اوس هم ټلوېزيونونو کې مېلمانه کېږي او د ليکوالۍ، ادب او د ژبې د غوړېدا لپاره طرحې، مشورې او وړانديزونه کوي.

ځينې ټلوېزيونونـه خو مو يو مخ ادبي، هنري او کلتوري خپرونو تـه ځـانګړي دي چې پـه دې برخـه کې تر ډېره، ژونـدون تلويزون، ،شمشاد ټلوېزيون،او پښتو ټلوېزيون ادب په وده کې رول لوبولی دی.

ويبپاڼې هغه ادرســونه دي چې د ادب په اړه پکې نن ســبا ګڼ مطالب موندلی شــو، اوس چې هر ليکوال کومه مقاله، کتاب، رســـاله او يا هم ليکنه وکړي حتمي يې يو ويب ســـايټ کې خپروي، په دې برخه کې تر ټولو لويه ونډه (تاند، لومړيتوب، روهي، ټاټوبی، بي بي سي، پژواک، اوځني ويبلاګونه ...) او يو شمېر نورو ويب پاڼو اخيستې، چې د ليکوالو ليکنې، مقالې او کتابونه خپروي.له نېکه مرغه اوس د پښتو ادب ډېر زيات کتابونه په برښنايي يا ټولنيزو رسنيو موندلی شو، چې د همدې ټکنالوژۍ برکت دی، چې پښتو ژبه او ادب د نړۍ تر ډېرو برخو ورسيدله.

نو ويلی شو، چې د ادب په وده کې ټولې برښنايي او ټولنيزې رسنۍ مهم رول لري او له ګټو يې سترګې نه شو پټولی.

د کلونو په اوږدو کې، د ادبياتو د وړاندې کولو وسيله د نوي ټيکنالوژۍ په شتون سره وده کړې. په تيرو سلو کلونو کې يو له خورا مهمو پرمختګونو څخه بريښنايی رسنۍ دي. همدا برښنايي رسنۍ دي، چې ادبيات يې نه يوازې د پابند کتاب په توګه وړاندې کړي بلکې غږونو او ويډيوګانو په بڼه يې هم خلکو ته رسولي. همدا برښنايي رسنۍ دي، چې په نړۍ کې له هر ډول

ادبي تحول، چاپ شوي ادبي کتابونو او نورو برخو څخه مو خبروي. که وغواړی نوی چاپ شوی کتاب تر لاسه کړی، نو حتماً يې په يوه نه يوه برېښنايي کتابتون کې کتلی شی، چې دا د ادب د ودې ښه بېلګه ده.
که دا برېښنايي رسنۍ سلګونه کلونه پخوا موجودې وای، نو نن به مونږ د خپل لرغوني ادب او تاريخ څخه ښه خبروای. د « سالو وږمې او خدايي مينه، د امير کروړ ياد» او دې ته ورته نور معلومات او اثار به مو په سمه توګه خوندي وای. هر څه به مو په برېښنايي او ټولنيزو رسنيو کې خوندي وای.د همدې برېښنايي رسنيو ګټه ده، چې د نن ادب پرمختګ به راتلونکي نسل ته په ميراث پاتې شي.
ټولنيزې رسنۍ ډېرې ګټې او زيانونه لري. ګټې يې ډېرې دي، خو دلته به پرې لنډې خبرې وکړو. ټولنيزې يا برېښنايي رسنۍ ليدونکو، اوريدونکو او لوستونکو ته د ادب په برخه کې ډېر نوي معلومات ورکوي. د همدې رسنيو له لارې ډېر نوي او پخواني مواد ليدلی او اوريدلی شو او هم يې لوستلی شو. پخوا به ډېر په مشکله يو کتاب چاپ شو او خلکو ته به په ډېرو مشکلاتو ورسيد. کره والی يې معلوم نه و.کتاب ترلاسه کول د هر چا د وس کار نه و، خو د همدې برېښنايي رسنيو په راتګ سره دا کار ډېر اسانه شو، اوس هر څوک، هر چيرته چې وغواړي د خپلې خوښې ادبي، ټولنيز او معلوماتي کتابونه ترلاسه کولی شي. برېښنايي رسنۍ يا ټولنيزې رسنۍ د لوی درياب په څېر شوې دي. هر څه چې وغواړی ترې يې رانيولی شی. کله چې غږيزې رسنۍ پيدا شوې، نو د خلکو ادبي تنده د غږ له لارې ماته شوه. په مختلفو غږيزو رسنيو کې ادبي، کلتوري او فرهنګي خپرونې پيل شوې. د هېواد په لرې پرتو سيمو کې هم خلکو دې ته لاس رسی پيدا کړ. له همدې غږيزو رسنيو به ناولونه، لنډې کيسې، داستانونه او شعرونه خپريدل، چې د هېواد په لرې پرتو سيمو کې به هم ترې خلکو ګټه اخيستله. ادب ته يې ډېره ګټه وکړه او ځوانان يې ليکلو ته وهڅول.
خو کله چې انځوريزې رسنۍ منځ ته راغلې، ادب ته يې نوره هم ګټه ورسيده. په تلويزوني خپرونو کې ليکوال، اديبان او شاعران مليمانه شول، خپل اولس ته يې په انځوريز شکل ډېر څه ورسول، خلکو سره د کتاب د مطالعې مينه پيدا شوه، ځوان ليکوال وهڅېدل چې ليکنې وکړي او په انځوريز ډول يې خلکو ته ورسول شي، چې دا هم د برېښنايي او ټولنيزو رسنيو ګټه وه. د وخت په تېريدو سره برېښنايي رسنيو رېښې وغزولې او په ټولنيزو رسنيو ورګډې شوې. فيس بوک جوړ شو، خلکو په کې په پراخه کچه برخه واخيسته. ديني، ادبي، فرهنګي، ټولنيزې، سياسي ، اقتصادي، روغتيايي... او نورو برخو کې خلکو ته معلومات لاس ته ورغلل. هر ځوان غوښتل څه وليکي او خلکو ته يې وړاندې کړي.
د فيسبوک سره جوښت يوټيوب مخه خلاصه کړه او خلکو ته يې د نورو ډېرو معلوماتو تر لاسه کولو مخه ورکړه. په ويډيي ډول، چې د نړۍ د هر پرمختګ او ودې په اړه وغواړی معلومات تر لاسه کړی، نو يوټيوب به درسره مرسته وکړي.
همدارنګه انسټګرام، ټلګرام، ټويټر، ټک ټاک، مسنجر، فيس بوک.... او دې ته ورته په لسګونو نورې ډېرې برېښنايي او ټولنيزې رسنۍ دي، چې د ادب په پرمختګ او وده کې يې ډېره ګټه کړې او مهم رول يې لوبولی دی، خو د ټولنيزو رسنيو يوه ګټه دا هم ده چې ليکولان او شاعران يې سره نږدې کړي دي. دوی په اسانی يو بل سره اړيکه لرلی شي.څه وخت وړاندې د کرکټنې او ادبي مسايلو اړوند فېسبوک ګروپ جوړ شوی و. هلته به ډېر داسې بحثونه کېدل چې شايد د ادبياتو د فاکولتې په يوه ټولګي کې هم ونه شي. ښه والی يې دا هم و چې هر چا هر وخت خپله خبره کولی شوای. زه چې څومره ادبي غونډو ته تللې يم هلته مشخص خلک غږېږي يو خو په دې لحاظ چې مشران دي او د خبرو لومړيتوب لري، بل وخت نه وي چې هر څوک خبرې وکړي.
دا، چې د برېښنايي او ټولنيزو رسنيو ګټې ډېرې زياتې دي، دلته يې د ډېر بحث کول لوستونکي ستړي کوي، نو په همدې به بسنه وکړو. د ژوند په هره برخه کې هر شی ګټې او زيانونه لري، کله به يې ګټه ډېره وي او کله زيان، دا چې د برېښنايي او ټولنيزو رسنيو پر ګټو مو خبرې وکړې، اوس به يې پر زيانونو هم څو ټکي وليکو.
د ټولنيزو شبکو يو ناوړه اغيز يې ممکن دا وي چې د ښې او دقيقې مطالعې وخت او حوصله داسې زبيښي لکه لمر چې په ګل پرخه وچوي. ډېر کله داسې هم کېږي، چې د کتاب لوستلو وخت هم له سړي اخلي.لوستلو يا مطالعې لپاره وخت کم شي. که څه هم ټولنيزې يا برېښنايي رسنۍ هم د مطالعې ښه وسيله کېدای شي يا د معلوماتو راټولو ښه وسيله شي، خو د فزيکي کتاب د مطالعې څخه لوستونکی را وګرځوي. دا چې خلکو ژر، ژر لوستل، ليکوونکي يې وهڅېدل او دومره يې وليکل چې بيا يې له ځينو خپله هم لار ورکه کړې وه. پخوا به د هغوی ليکنې چاپېدې چې نوم به يې درلود.ګومان کوم سخته به وه چې هر څوک دې خپله خبره تر نورو ورسوي. خو دې رسنيو همدا مرسته هم کړې چې هر څوک ليکل کولی شي او هر څوک

يې لوستلی هم شي. بل زيان يې دا دی، چې د ټولنيز ژوند رنګ يې پيکه کړ. د خلکو سره راشه درشه کمه شوه. په ادبي او فرهنګي غونډو کې راټوليدل کم شول، ځوان نسل په الکترونيکي يا ټولنيزو رسنيو کې دومره غرق شول، چې له ډېرو کارونو يې منع کړل، خو له دې ټولو سره سره بيا هم برښنايي او ټولنيزې رسنۍ د داب د خپراوي لپاره ډېر ګټور تمام شو او د نړۍ د هرې ژبې او قوم څخه يې يو بل خبر کړل.پښتو ژبه يې يې عامه کړه، ګوګل ته يې وردننه کړه او په شرق او غرب کې خلک په دې خبر شول، چې پښتو ژبه او ادب هم ډېر څه لري او په لوستلو ارزي. خو يوه بله ستونزه چې زما په نظر ډېره جدي ده هغه دا ده چې دلته څوک د خبرو مسووليت نه احساسوي.کله چې څوک دا احساس وکړي چې د يوه توري، کليمه او کرښــــه چې زما له ادرســـه خپرېږي مســــووليت يې زما دی، داډه يم ډېر به غلي شــــي.دا چې دوی د خپلې خبرې مسووليت نه مني ، نو عموما داسې مسايل ترې ليکل کېږي چې يا ځان يا نورو ته تاوان رسوي.که څه هم ټولنيزې رسنۍ شايد ښه موضوع ليکلو ته راکړي، خو ډېر کله مو د يوې ښې ليکنې تلوسه هم په اوبو لاهو کوي. په هر صورت برښنايي او ټولنيزې رسنۍ د ګټو او زيانونو سره سره که ښه وکارول شي، نو ګټه يې ډېره ده. هغه پښتو لنډۍ ده چې وايي:

په سور سالو کې ګناه نشته
ګناه جنۍ کې ده چې ړنګه بنګه ځينه

پايله

د دې مقالې يا ليکنې عنوان دی(د ادبياتو په وده کې د برښنايي او ټولنيزو رسنيو ونډه) د انسان ژوند له يوشتمې پيړۍ را په ديخوا داسې مرحلې ته داخل شو، چې هرې نوې پديدې ته يې تلوسه زياته شوه. انسان ورځ تر بلې د عصريتوب او ترقۍ خواته مخه کړه. د ژوند په هره برخه کې بدلونونه راغلل، د نورو ټولو برخو ترڅنګ ژبې او ادب هم په دغه ځغل کې شريک شو او اړتيا پيدا شوه، چې پرمخ ولاړه شي. له کله نه چې برښنايي او ټولنيزو رسنيو د انسانانو ژوند ته مخه کړې ده، په هره برخه کې پرمختګونه رامنځ ته شــوي دي.په زرګونه ادبي کتابونه، مقالې، ناولونه، لنډې کيســې، اشــعار، ديوانونه، نثري ليکنې، ډرامې، تمثيلي ټوټې او صـحنې هم د همدې رسنيو له لارې د خلکو غوږونو ته ورسېدې، خلکو احساس کړه، چې له نوي ټکنالوژۍ څخه ګټه واخلي او هغه څه چې په حضوري ډول له بازاره نه شي تر لاسه کولی د همدې برښنايي او ټولنيزو رسـنيو په مرسـته تر لاسـه کړي. د فيس بوک په مرسـته ادبي خپرونې وړاندې کېږي، په يوټيوب کې غږيز کتابونه ترلاسه کيدلی شي، په ټک ټاک او نورو برښنايي او ټولنيزو رسنيو کې په زرګونه وړې او غټې تمثيلي ټوټې، ادبي او ژبنيز کتابونه، مقالې او رســالې موندلی شــو. د نوي عصــر او نوي ټکنالوژۍ ســره ژبې هم وده وکړه او ادب هم پرمخ ځي. په سلګونو نور داسې برښنايي سافټويرونه دي، چې د ګرامر د اصلاح لپاره کارول کېږي، معلومات ترې ترلاسه کېږي، نو په لنډه ويلی شــو، چې برښـنايي او ټولنيزې رسـنۍ د ادب په وده کې مهم رول لري چې ورځ تر بلې يې ګټه زياتېږي او خلک ترې ګټه اخلي.

سرچينې

۱: سرور مياخيل، سخي.(۱۳۹۳ل). ټلويزوني ژورناليزم، مومند خپرندويه ټولنه – جلال اباد.
۲: سهار، نذير احمد.(۱۳۹۲ل). تلويزوني خبريالي، اسد دانش خپرندويه ټولنه، کابل.
2: Artificial intelligence.2015
3: http://creativecommons.org/licenses
4: http://www.joell.in
5: https//www.plaza.ir/mag
6: https://doi.org/10.18261/ISSN1891-943X-2015-Jubileumsnummer
7: https://fbinpashto.wordpress.com
8: https://ps.wikipedia.org/wiki
9: https://tolonews.com/afghanistan/
10: https://www.ariananews.af
11: https://www.researchgate.net/publication/359132710